

УДК 39 (476-22) (091)

ДЗЕЦІ І ПАДЛЕТКІ Ў ПРАЦОЎНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ПАВАЕННАЙ ВЁСКИ¹

канд. гіст. навук, дац. А.В. СУМКО
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Аналізуецца роля і месца дзяцей і падлеткаў у працоўнай дзейнасці беларускай вёскі ў пасляваенны перыяд. У якасці крыніц выступілі архіўныя дакументы і матэрыялы вуснай гісторыі. У навуковы зварот упершыню ўведзены этнаграфічныя крыніцы, зафіксаваныя падчас палявых даследаванняў 2000-х гг. на тэрыторыі Беларускага Падзвіння.

Ключавыя словы: дзеці, пасляваеннае аднаўленне, сістэма жыццезабеспячэння, вёска, Беларускае Падзвінне.

Уводзіны. Перыяд пасляваеннага аднаўлення быў вельмі складаным часам для беларускай вёскі, калі сельскае насельніцтва імкнулася рэалізаваць увесь свой патэнцыял дзеля стварэння прымальных жыццёвых умоў для ўласнай сям'і. У паваяенны гады адбывалася інтэнсіўнае ўключэнне дзяцей і падлеткаў у гаспадарчую вытворчасць вёскі, што было абумоўлена неспрыяльным эканамічным становішчам і спецыфічнай дэмаграфічнай сітуацыяй, бо наступствы Вялікай Айчыннай Вайны (ВАВ) былі катастрафічнымі для Беларусі. Чалавечыя і матэрыяльныя страты, знішчэнне тысячы паселішчаў, скарачэнне пасяўных плошчаў, ураджайнасці адмоўна адбіліся на стане пасляваеннай вёскі. У вельмі складаных умовах апынуліся жыхары раёнаў, тэрыторыя якіх стала эпіцэнтрам карных экспедыцый акупантаў. Дзеці і падлеткі на роўні з дарослымі ва ўмовах разрухі і голада ўключаліся ў пасляваенныя вытворчыя працэсы. Успаміны вяскоўцаў фіксуюць, што роля дзяцей у будзённым жыцці вёскі была значнай: «Женщины восстанавливали и дети! Очень работали дети»². Паводле статыстычных даных у Віцебскай вобласці летам 1944 года каля 42% сельскага насельніцтва вобласці былі дзеці да 14 гадоў [1, с. 301].

Праблема вывучэння ролі і месца дзяцей у вытворчай дзейнасці паваяеннай вёскі разглядалася пераважна ў кантэксце асвятлення традыцый сямейнага выхавання [2; 3], дзе працоўнае выхаванне было базавым прынцыпам беларускай народнай педагогікі. Аднак прадметна дадзеная тэма не разглядалася.

У якасці крыніц выступілі архіўныя дакументы і матэрыялы вуснай гісторыі, зафіксаваныя падчас палявых экспедыцый Цэнтра вуснай гісторыі і палявых даследаванняў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта на тэрыторыі Беларускага Падзвіння.

Асноўная частка. Працоўнае выхаванне было базавым элементам народнай педагогікі. З ранніх гадоў дзеці рабіліся памочнікамі па гаспадарцы. Хлопчыкі былі арыентаваны на ўключэнне ў мужчынскі блок сельска-гаспадарчай працы (даглядалі коней, вучыліся кіраваць быкамі ў выпражы, вырабляць нескладаныя прылады працы), а дзяўчынкі – жаночай (дагляд за агародам і домам, кулінарныя навыкі, жаночыя рамёствы). М.В. Доўнар-Запольскі пісаў: “Дзеці з малых гадоў выконваюць тыя ці іншыя гаспадарчыя абавязкі, і чым сям’я меншая, тым раней падлетак з сялянскае сям’і знаёміцца з нялёгкай працай. З пяці гадоў дзіця даглядае сваіх маленькіх братоў і сясцёр, з 7-8 – ён ужо пастух, ідзе за возам, з 12 гадоў для хлопчыка пачынаюцца першыя практыкаванні ў земляробстве, ён зграбае сена, барануе, з пятнаццаці гадоў бярэцца за цэп, касу, а яшчэ гады праз два і за саху, так што к 20 гадам ён ужо хлебароб, які прайшоў усе акадэмічныя курсы сялянскай гаспадаркі. Дзяўчына да 16–17 гадоў ведае жаночыя работы” [4, с. 17]. Матэрыялы, якія назапашаны супрацоўнікамі Цэнтра вуснай гісторыі і палявых даследаванняў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, утрымліваюць успаміны пра традыцыйны прывучэння да працы сялянскіх дзяцей як міжваеннага, так і пасляваеннага перыядаў, якія шмат у чым пераклікаюцца з рэчаіснасцю XIX – пач. XX ст. “Раньшэ з малых лет робіць застаўлялі: і палочь, і капачь, і на пасту ганяць. Усё-усё робілі. Чуць падрос, 15 – 16 гадоў, ужо за плугом ідзець. Старэйшыя глядзелі малых... Толькі так, толькі так. У нас было 10 гектараў, нада ж было сярпом зжаць і лён выдраць. Я сама да вайны паднімала, тады ж не было камбайнаў, а касілка такая косіць авёс, а мы, рабяты дашкольнага возраста, ходзім, падымаем гэты авёс, звязваем ў кулі, у снапкі такія, і ставім. Раньшэ робілі, ой робілі... Малацілі, і жалі, і касілі. І не хочыцца, і плачыш, падымуць цябе, і пойдзеш робіць” (Верхнядзвінскі р-н) [5, с. 255–256].

Даследчыкі, якія займаліся праблематыкай працоўнага выхавання, адзначалі, што інтэнсіўнасць працы падлеткаў цалкам залежала ад складу і эканамічнага дабрабыту сям’і. У крызісны час дзеці і падлеткі больш актыўна ўключаліся ў працоўную дзейнасць. Наратывы пра жыццё пасля вызвалення ад нацыстаў і перыяд аднаўлення сведчаць пра тое, што складаная пасляваенная рэчаіснасць характарызавалася інтэнсіфікацыяй удзелу дзяцей у гаспадарчай вытворчасці, а ўзроставыя і гендэрныя абмежаванні для выканання пэўных сельскагаспадарчых работ здымаліся. Ва ўмовах, калі значная доля мужчын загінула на вайне, падлеткі вымушаны былі выконваць работы, якія былі пад сілу толькі сталым мужчынам. “(Так, а вот тыя сем’і без бацькі астаўшыся, як спраўляліся з хазяйствам?) – Так і спраўляліся. Брату было дванаццаць гадоў, мне восем. Мы і сеялі самі, і пахалі самі (Міёрскі р-н) ³; “Калхоз стаў. Былі пасеяўшы на зіму азімыя, жыта ўсё ўбралі, азімыя гэтыя, змалацілі,

¹Артыкул падрыхтаваны ў рамках праекта БРФФД-РФФД “Субкультура дзетства в дискурсе устной истории, языке и фольклоре Витебско-Псковского пограничья XX – начала XXI века”, дамова № Г20Р-095.

² Фальклорны архіў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта (ФА ПДУ) : Зап. у 2021 г. ад Немянёнск Ванды Міхайлаўны, 1936 г.н. (нар.в. Поташня Міёрскага р-на), в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

³ ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Шчарбіцкай Вольгі Паўлаўны, 1934 г.н., в. Парадні Міёрскага р-на.

а малацілі пранікам уручную, гэта ўсё змалацілі, сарціравалі, рукамі кідалі. Рукамі сеялі, зярно ляціць далейше, з рук цягалі на цапу тады. (– Пług тады на сабе цягалі?) – Да, на сабе пług цягалі (Расонскі р-н)⁴.

Падзеі Вав спрычыніліся да таго, што сярод сельскага насельніцтва Віцебскай вобласці на 1 жніўня 1944 г. жанчыны складалі 68% усіх жыхароў, пры гэтым перавага належала ўзроставай групе ад 16 да 55 гадоў (найбольш дзеяздольная частка насельніцтва) [1, с. 301]. Жанчыны з дапамогай дзяцей вырашалі жыллёвую праблему, выкарыстоўваючы ўсе наяўныя рэсурсы, у тым ліку нарыхтоўвалі ў лесе бяровыя і звозілі іх на каровах [2, с. 146]. Неабходна адзначыць, што згодна з архіўнымі звесткамі, напрыклад, у Полацкай вобласці без прытулку засталіся 34% сельскага насельніцтва, Віцебскай – 37,3% [6, л. 35]. Сітуацыю сучаснага спусташэння ўзгадае значная колькасць рэспандэнтаў у сваіх успамінах пра першыя пасляваенныя гады: “Прышлі з адступлення на сваю ўсадзьбу – усё згарэла было, толькі трубы гэты коменныя. З яловых лапак мамка будку здзелала нам, пасадзіла як сабачыят, шэсць дзяцей” (Бешанковіцкі р-н) [7, с. 220]. Іншы раз, дзеці, застаўшыся без бацькоў, самі майстравалі часовае жыллё: “А ў нас засталася баня, яна далейше была ад хаты. Баня была без крышы, травы нажалі, тады нямецкая землянка была і доскі. Мы нашлі цележку нямецкую з-пад арудый, разбітую, на той цележке прывалаклі тых дасочак. Ой, як цяжка было валачы па пяску” (Расонскі р-н)⁵.

У паваенныя гады дзяўчаты былі вымушаны выконваць, акрамя класічных жаночых абавязкаў па гаспадарцы, і мужчынскі блок сельскагаспадарчай працы. “(Ну вот па хазяйству памагалі вы радзіцелям?) – Ну, а як жа ж. (– Ну, а што вот дзеці робілі?) – І сена касілі, і бульбу садзілі, гэта ж цяпер прыехала сажалка, бульбу пасадзіла, а патом выкапала, а тады ж нада было пług, ну і сабіралі. А малацілі, калхоз патом ўжо нейкі камбайн быў, а первае врэмя ж жалі жыта, а снапы гэтыя білі, а то слалі на які ток, ці доскі нейкія і цапамі білі (Глубоцкі р-н)⁶; “Мы садзілі бульбу, я была ў плугу за каня... утрайх цягнулі пług. ...а вечар, сонца зайшло і бягом бяжам, каждая пасадзіць агарод сабе і бабам старым” (Верхнядзвінскі р-н)⁷.

Палявыя даследаванні фіксуюць успаміны пра тое, як дзяўчынкі ўключаліся ў працоўную дзейнасць. Звычайна сюжэты звязаны з традыцыйнай дапамогай па хатняй гаспадарцы: (– Ну, а вот калі Вы малая яшчэ былі, як вот маме памагалі па хазяйству?) – Ну, што магла, у гародзе палала, курэй пасвіла, курэй жа ўжо сваіх садзілі ўжо после, як з вайны сталі зажывацца, і да вайны, пакуль вайна была і карова, і куры былі і ахрап нада было збіраць ўсё. (Ну, а ў колькі гадоў ужо даць навучыліся карову?) – Аа, ну, малая была, навучылася карову даць, цяжка... (–Ну, прымерна, гадоў сем-дзесяць, колькі?) – Гадоў восем было, я ўжо даіла. (Гадоў восем? Вы ўжо ўмелі даць?) – Да. (Ушацкі р-н)⁸; (– А ў колькі гадоў Вы карову навучыліся даць?) – Ай, мы ячміз з мамай жылі. Мама ж удавай была. А усюды нада было. На мельніцу паездзіць, ці воўну часаць куды-небудзь паедзе, прасі саседку. Я заранне даіла кароў. Я гарытная. Я малая і каня вадзіла, я і бульбу ганяла. Дзе ты напросішся? Я з малку памагала. Усё памагала. (– Што робілі па хазяйству?) – І па хазяйству, і кароў даіла, ахрап’е сабірала, траву (Міёрскі р-н)⁹.

Неабходна адзначыць, што нягледзячы на тое, што полаўзроставаыя абмежаванні для выканання пэўных сельскагаспадарчых работ у пасляваенны час размываліся, кожная ўзроставаыя група выконвала пэўныя абавязкі ў іх класічнай варыяцыі. Рэспандэнты, якія нарадзіліся перад самай вайной ці ў яе пачатку, чыё дзяцінства прыпадае на першыя паваенныя гады, звычайна ўзгадвалі, што малымі яны пасвілі хатнюю жывёлу і птушак. Гэта была адказная праца, бо насенне, каб пасеяць прысядзібны ўчастак, даставалася вельмі цяжка, асабліва ў першыя гады пасля вызвалення. Распаўсюджанымі з’яўляюцца сюжэты пра вартаванне цыплят, якія не павінны былі пашкодзіць усходы: “– Усё, прынеслі два цыплятка, а тут пасеялі. А гэта ж цэннасць, есць нада! А цыплят трэба пасіць, каб ні сюды не лезлі і каб нідзе ні дзеліся. З тый стараны дзеці былі малыя і з гэтай. Вот нам прыказвала пасіць, каб нідзе не дзеліся. ...Там жэнішчана адна, муж пагіб на вайне, трое дзяцей. Тая палку ў рукі і палкай. І ніхто не разбіраўся. Слухай, што табе кажуць.” (Ушацкі р-н)¹⁰. Звычайна пасвіць птушак ці дробную хатнюю жывёлу прыходзілася малым дзеткам. Больш старэйшыя пасвілі кароў. Калі атрымоўвалася, то яны сумішчалі навучанне ў школе з працоўнай дзейнасцю, калі не, то перавага аддавалася выкананню абавязкаў па гаспадарцы. “(А вось як канікулы, што вы на канікулах рабілі?) – Ой, канікулы, у школу ходзіш, тады нада пасіць кароў, не нада ў школу, нада на пасту кароў пасіць, карміць няма чым, вон, кароў пасеш. (– А кароў сваіх пасцілі ці можа ўсіх дзевянаціх?) – Сваіх, вон, дзярэўна зганяла, у гэту самую, у адно месца звадзілі і пасцілі, гэта ўжо ўсе пака вывадуць, а вот як з самай вясны, бывала, пагонім кароў, можа две-тры, штось нам было, пагонем, пасём, яны ядуць сухую траву летаінею (Глубоцкі р-н)¹¹. Дзеці і падлеткі прымалі ўдзел у талоках, якія збіраліся для вывазу гною на палі пад азімае жыта.

Вяскоўцы, узгадваючы пасляваенныя гады, адзначалі, што асабістая гаспадарка дазваляла дасягнуць пэўнай ступені гаспадарчай аўтаномнасці. Яна забяспечвала прадуктамі харчавання, сыравінай, адзеннем. Распаўсюджанымі сюжэтамі ва ўспамінах пра пасляваенную рэчаіснасць з’яўляюцца тэмы, звязаныя з хатнім ткацтвам і падрыхтоўчымі да яго работамі, напрыклад, з апрацоўкай сыравіны. Выкарыстанне даматканай вопраткі прадвызначала ўдзел дзяўчынак у працэсе яе стварэння. Улічваючы той факт, што пераважная большасць рэспандэнтаў –

⁴ФА ПДУ : Зап. у 2018 г. ад Кандацьева Франца Францавіча, 1928 г.н, в. Янкавічы Расонскага р-на.

⁵ФА ПДУ : Зап. у 2019 г. ад Анцын Ефрасінні Антонаўны, 1927 г.н., в. Горспля Расонскага р-на.

⁶ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Тумчонак Монікі Антонаўны, 1939 г.н., в. Празарокі Глубоцкага р-на.

⁷ФА ПДУ : Зап. у 2018 г. ад Снежын Станіслава Грыгор’еўны, 1923 г.н., в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на.

⁸ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Жаваранак Клаўдзіі Сцяпанаўны, 1931 г.н., в. Лажані Ушацкага р-на.

⁹ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Жахоўскай Ніны Іванаўны, 1941 г.н., в. Парадні Міёрскага р-на.

¹⁰ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Брэль Валянціны Іосіфаўны, 1940 г.н., в. Двор Зерчаніцы Ушацкага р-на.

¹¹ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Шаўко Вікторыі Адольфаўна, 1935 г.н., в. Празарокі Глубоцкага р-на.

жанчыны, то вельмі часта ўзгадваліся гісторыі, як яны, будучы падлеткамі, ткалі па вечарах на кроснах: “– А на кросны ткаць, гэта ўжо пасля вайны. Да, да вайны прасці я прала. (– Да вайны ўжо пралі?) – Прала. (– А колькі Вам гадкоў было?) – Восем гадоў было. На калаўроты, на верацяно прала. Верацяно нада ж было рукой круціць яго і тут цягнуць гэту кудзельню... (– Ужо пасля вайны кросны навучыліся?) – Да, пасле вайны ўжо на кроснах. (– А ці многа за восень трэба было напасці, ці многа лёну было?) – Многа лёну, многа, многа напрандалі, бальшыя палотны, трубка ткалі. Кружывы вязала, вышывала. (Ушацкі р-н)¹². Некаторыя рэспандэнты ўзгадвалі, што ткалі з дванаццаці гадоў: “Ткалі. Усё саматканнае насілі. (– А хто? Мама ткала?) – Мама ткала. І я, ўжо можа год дванаццаці, і я ткала. Але мала я ткала, я зямлю абрабатвала” (Мёрскі р-н)¹³.

Калі казаць пра размеркаванне абвязкаў, то ў пасляваенны перыяд істотнай крыніцай жыццезабеспячэння было збіральніцтва і рыбалоўства. Зборам займаліся пераважна дзеці рознага ўзросту, дарослыя займаліся гэтым у меншай ступені, бо былі занятыя ці ў калгасе, ці ў сваёй гаспадарцы. Прадукты збіральніцтва ўключаліся ў паўсядзённы рацыён, а таксама былі крыніцай заробку. Ягады і грыбы падлеткі нярэдка прадавалі на базарах ці здавалі ў краму (ці нарыхтоўчы пункт), каб набыць неабходныя рэчы. Іншы раз, дзеці прыбегалі да махінацый, каб атрымаць большы прыбытак. “Здавалі лазу, гэтаму Пілімону здавалі. Лазу ён прымаў. Крушыну гэту. (– А крушыну што? Кару?) – Кару крушыны. А крушына даражэй была як лаза. Ну здавалі, нешта робілі з яе. Мусіць краску нейкую выраблялі. (– А колькі стоіла, не помніце?) – Не помню. Мусіць кілаграм – рубль. А гэта, дзешавей, лаза. (– А хто здаваў гэту крушыну і лазу? Можа дзеці ці ...?) – Дзеці, дзеці здавалі. Некаторыя дажэ камяні ці кірпічы ўвязвалі, каб цежалей было. Каб болей грошай. Мой Талік казаў – і я, кажыць, два разы ўвязваў. Да ўсе былі кусты падраныя (Ушацкі р-н)¹⁴.

Спецыфіка дадзенага перыяду заключалася ў тым, што ва ўмовах моцнай паваяеннай дыспрапорцыі полаўзроставай структуры, на плечы жанчын лягло аднаўленне і калгаснай гаспадаркі, дзе зніжэнне механізацыі працы прывяло да павелічэння агульнай працоўнай нагрукі на кожнага працаздольнага. Напрыклад, у 1946 г. ў параўнанні з перадваенным перыядам нагрукка ўзрасла ў 1,7 раза [8, с. 23]. Вельмі складаным перыядам быў першы год пасля вызвалення, калі працоўны дзень для калгаснікаў вызначаўся наступным чынам: “Устанавіць рабочы дзень в колхозах с восходом солнца и окончание с заходом солнца” [9, л. 13]. Таму нагрукка на дзяцей па хатняй гаспадарцы была значна большай у параўнанні з даваенным перыядам. Матэрыялы вуснай гісторыі фіксуюць, што звычайнай практыкай стала дапамога маці падчас яе працы ў калгасе, дзе амаль усе работы прыходзілася выконваць сваімі рукамі ў надзвычай складаных умовах. “Мама работала – кароў даіла (15 у калхозе), а нада было ўбраць з-пад кароў, падаіць уручную, а еслі цялёнак ацяліўшыся – нада напайць, з’ездзіць кіламетраў за 15 за кормам. Вот мяне малой была ўзяўшы вясной, мы едзе. Нагрузілі. Я таптала, а яна грузіла корм гнілы: на вуліцы ж быў усю зіму. ..Тады кароў падоіць, прыбегайць нас будзіць: два браты ў мяне было – іх – цялят пасціць, бяжыць тады карміць калхозных курэй, гусей, свінней. На каромысле нясець два вядры, карміць. Тады прыбегайць, будзіць нас, дзяўчат. А свінней як інцярэсна пасціць было! Іх нельзя было ні біць, нічога. А яны не панімали, што нада слухацца” (Верхнядзвінскага р-на)¹⁵.

Палявыя матэрыялы сведчаць пра тое, што ў даваенны і пасляваенны перыяд падлеткі іншы раз падмянялі маці на калгаснай працы: “А я ў школу хадзіў, са школы прыйдзе буханак у рукі і ў поле к матке, а матка ідзе дамоў дзелае” (Расонскі р-н)¹⁶. Пасляваенныя падлеткі былі ўключаны і ў калгасную вытворчасць. У першы год пасля вызвалення ў некаторых калгасах рашэннем выканкама вучні, пачынаючы з шостага класа, разам з настаўнікамі, былі мабілізаваны на ўборку ўраджаю [10, л. 2]. У асобных калгасах кожнаму вучню трэба было апрацаваць у калгасе не менш 50 працадзён, а потым па выніках працы, у канцы года, яны маглі трымаць пуд зерня і 2 – 3 вазы саломы [2, с. 44]. Аднак, з большага, у першыя паваяенныя гады, калгасы, асабліва ў найбольш разбураных раёнах, не маглі забяспечыць працадні хлебам. Напрыклад, кіраўніцтва Асвейскага раёна ў пачатку 1946 г. паведамляла, што насельніцтва знаходзіцца ў вельмі складаным становішчы, бо пасля таго, як калгас разлічыўся з дзяржпастаўкамі, толькі ў 5 калгасах былі выдадзены на працадзень ад 200 да 500 г зерня [11, л. 1]. Успаміны рэспандэнтаў і з іншых раёнаў падцвярджаюць цяжкасці з забеспячэннем працадзён. “Вот у школу ходзім, а як школу кончым, ідзём у калхоз памагаць. І сена гэна грабім, як скосюць, і сена варочаем, маладыя гэтыя, шпількі гэтыя, а ўсё роўна ідзём робіць. Нада ж дзе заробіць, а давалі што нам – гірсы дадуць, яны ж гэта пасеюць уражай, а тамачка нічога добрага ня вырасцець. Дома ж ані хіміі, нічога не было, каб атравіць там ці што, каб добрае вырасла. Вот дадуць на трудадні, трудадні тады былі, і нічога” (Лепельскі р-н) [5, с. 259].

Неабходна адзначыць, што неспрыяльныя ўмовы і цяжкае становішча сям’і прыводзілі да таго, што падлеткі вымушаны былі прыпыніць навучанне і ісці працаваць. “(– А колькі Вы классов закончылі?) – Чатыры. (– Четыре? А потым, сразу в колхоз работать пошли?) – Да. Зразу ў калхоз пайшла работаць. Закончыла чатыры класы і пайшла. (– А какую Вы работу вышолняли?) – Обичую. У брыгадзе былі. І касіць хадзіла, навучылася, і грабіць і грузіць сена. Гэта самае, лен ірвалі, аббівалі...” (Ушацкі р-н)¹⁷; “– Ну, тады ж цяжолыя пасляваенныя гады былі, бацька мой ... яго ўбілі і засталіся мы ў траіх. Гэта цяпер дзеці ў школу ходзіць, а мы ўжо кароў пасцілі, гадоў у трынаццаць я ўжо ў калхоз пайшла, пяць класаў толькі кончыла, хадзілі і мальчыкі, і дэвачкі ў калхоз лен рвалі, тады ж усё ўручную было,

¹²ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Жаваранак Клаўдзіі Сцяпанаўны, 1931 г.н., в. Лажані Ушацкага р-на.

¹³ФА ПДУ : Зап. у 2019 г. ад Шук Зоі Мікалаеўна, 1930 г. н. (нар. у в. Чурылава), в. Пуцінава Міёрскага р-на.

¹⁴ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Жаваранак Клаўдзіі Сцяпанаўны, 1931 г.н. в. Лажані Ушацкага р-на.

¹⁵ФА ПДУ : Зап. ад Мядзель Марыі Васілеўны, 1927 г. н., (нар. у в. Аляксееўцы), в. Дзёрнавічы Верхнядзвінскага р-на.

¹⁶ФА ПДУ : Зап. у 2018 г. ад Кандрацьева Франца Францавіча, 1928 г.н. в. Янкавічы Расонскага р-на.

¹⁷ФА ПДУ : Зап. у 2020 г. ад Жаваранак Клаўдзіі Сцяпанаўны, 1931 г.н., в. Лажані Ушацкага р-на.

цяжка было, дужа цяжка” (Міёрскі р-н)¹⁸. Асабліва гэта закранула старэйшых дзяцей у сям’і. Напрыклад, Станіслава Грыгор’еўна (в. Жыгулі Верхнядзвінскага р-на), ўзгадвала, што яна вымушана была пайсці працаваць у калгас і не працягваць навучанне, бо трэба было дапамагаць, у той жа час яе малодшая сястра атрымала магчымасць атрымаць спецыяльна-прафесійную адукацыю і па-іншаму пабудаваць сваё жыццё.

Як адзначала Л.В. Ракава, выхаванне адносін да жыцця, навакольнага асяроддзя ішло праз працу і ў працы [2, с. 38]. З маленства ў вёсцы засвойваліся класічныя прынцыпы працоўнага выхавання і выходзілася разуменне, што не трэба цурацца ніякай працы: “Цяжолая жыццё, дзеткі, ого якая. Ну, але, Слава Богу, мы ўсі былі рабацяшчыя, очень рабацяшчыя. І дзеці нашы. Мама нас ўчыла ў дзетстве: не будзем работаць – есці ж нечага будзе. Мы маленькія – ўжо ўсё, капашыліся ў агародах і везде. Так што, такая жыццё” (Міёрскі р-н)¹⁹. Традыцыйны працоўнага выхавання сялянскіх дзяцей перадаваліся з пакалення ў пакаленне. “А дзеткі надрасталі. А яны ўсяго слухаліся. У школу хадзілі. Прыйдучь са школы, яны памагаюць. Усягда што-та дзелаюць, гэта ўжо субота. Старшыя ўбіраюць ўжо дзяўчаты. (– А ці памагалі старшыя младшым?) А тады ўжо сталі надрастаць, сталі канчаць 8 класаў. Іх застаўлялі работаць ў калхозе, месяц хадзіць, гэта як закон быў. Ну, вот яны ў калхозе, хто дома, хто на касцец. Хто што. Адною жа ніяк не можна. Хто за канём пойдзець, хто карову выганіць; хто прыгоніць, хто на пасце авец пасціць. Усім была работа” (Полацкі р-н.)²⁰.

Заклучэнне. Наратывы пра жыццё вясцоўцаў пасля вызвалення ад нацыстаў і перыяд пасляваеннага аднаўлення сведчаць пра тое, што складаная пасляваенная рэчаіснасць характаравалася інтэнсіфікацый удзелу дзяцей і падлеткаў у гаспадарчай вытворчасці, а паляўзроставыя абмежаванні для выканання пэўных сельскагаспадарчых работ пэўным чынам невеліраваліся. Улічваючы дэмаграфічны дысбаланс, у паванення гады дзяўчаты выконвалі, акрамя класічных жаночых абавязкаў па гаспадарцы, і мужчынскі блок сельскагаспадарчай працы.

Матэрыялы вуснай гісторыі фіксуюць, што звычайнай практыкай стала дапамога маці падчас яе працы ў калгасе, а таксама падмена маці на калгаснай працы, каб даць ёй магчымасць выканаць нейкія работы на ўласнай сядзібе. Нагрузка на дзецей у паванення гады па хатняй гаспадарцы была значна большай у параўнанні з даваенным перыядам. Акрамя гэтага, пасляваенныя падлеткі былі ўключаны і ў калгасную вытворчасць.

ЛІТАРАТУРА

1. Николаева, И.В. Социально-демографические процессы на территории Витебщины после освобождения от нацистской оккупации (1944-1945 гг.) / И.В. Николаева // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XXI(68) Регион. науч.-практ. конф. преподавателей, науч. сотрудников и аспирантов, Витебск, 11-12 февр. 2016 г. : в 2 т. – Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2016. – Т. 1. – С. 301–302.
2. Ракава, Л.В. Традыцыйны сямейнага выхавання ў беларускай вёсцы / Л.В. Ракава. – Мінск : Ураджай, 2000. – 111 с.
3. Арлова, Г.П. Беларуская народная педагогіка / Г.П. Арлова. – Мінск : Народная асвета, 1993. – 120 с.
4. Довнар-Запольскі, М.В. Очерки семейственного обычного права крестьян Минской губернии / Д.В. Довнар-Запольский // Исследования и статьи. – Т. 1. – Киев : А.П. Сапунов, 1909. – С. 5 – 60.
5. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 2. Народная проза беларусаў Падзвіння: у 2 ч. / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 2. – 368 с.
6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 4-п. Воп. 29. Спр. 267.
7. Великая Отечественная война в зеркале народной речи и фольклора : Тексты. Исследования. Аудиоприложение / Под общ. ред. Н.В. Большаковой. – Псков : ЛОГОС, 2016. – 332 с.
8. Вербицкая, О.М. Российское крестьянство : от Сталина к Хрущеву. Середина 40-х начало 60-х годов / О.М. Вербицкая. – М. : Наука, 1992. – 224 с.
9. Занальны дзяржаўны архіў горада Полацка (далее – ЗДА г. Полоцка). – Ф. 1093. Воп. 1. Спр. 2.
10. ЗДА г. Полоцка. – Ф. 1093. Воп. 1. Спр. 4.
11. ЗДА г. Полоцка. – Ф. 143. Воп. 2. Спр. 25.

Паступіў 09.07.2021

THE CHILDREN AND ADOLESCENTS IN THE LABOR ACTIVITY OF THE BELARUSIAN POST-WAR VILLAGE

A. SUMKO

The article analyzes the role and place of children and adolescents in the labor activity of the Belarusian village in the post-war period. The sources were archival documents and oral history materials. For the first time, the ethnographic sources recorded during field research in the 2000s on the territory of the Belarusian Podvinye were introduced into scientific use.

Keywords: children, post-war reconstruction, life support system, village, Belarusian Podvinye.

¹⁸ФА ПДУ : Зап. у 2019 г. ад Гваздоўскай Лідзіі Фёдараўны, 1940 г.н., в. Цвечіна, Міёрскі р-н.

¹⁹ФА ПДУ : Зап. у 2019 г. ад Мыслівец Тамары Пятроўны, 1934 г.н. (нар.в. Кадушкіна), г. Дзісна.

²⁰ФА ПДУ : Зап. у 2002 г. ад Мачульскай Галіны Міхайлаўны, 1932 г.н., в. Фёдарава Полацкага р-на.